

ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Τακτικόῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας
Διευθυντοῦ τοῦ Φιλοσοφικοῦ Σπουδαστηρίου

ΝΤΑΝΤΕ ΑΛΙΓΚΕΡΙ

ΤΟ ΚΟΡΥΦΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ¹

Ἕνας μεγάλος χριστιανὸς φιλόσοφος ἀνοίγει τὸν λατινικὸ μεσαίωνα καὶ ἕνας μεγάλος χριστιανὸς ποιητὴς τὸν κλείνει. Χίλια περίπου χρόνια χωρίζουν τὸν Αὐγουστῖνο ἀπὸ τὸν Δάντη. Ἡ χιλιετία αὕτῃ ἔχει χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ νεανικὴ ἡλικία τῶν ρομανικῶν καὶ γερμανικῶν λαῶν. Παιδαγωγὸς τῶν λαῶν αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ λατινικὴ ἐκκλησία, ὄργανον δὲ γενικὰ τῆς παιδείας τῶν ἦταν ἡ λατινικὴ γλῶσσα. Τρεῖς εἶναι οἱ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι συνήρρησαν γιὰ νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ διαμορφωθῇ ὁ μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς τῆς Δύσεως: ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοσις, ἡ χριστιανικὴ ἰδέα καὶ τὸ καινούργιο αἷμα τῶν ρομανικῶν καὶ γερμανικῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι κατέλυσαν τὸ δυτικὸ ρωμαϊκὸ κράτος καὶ ἐκκληρονόμησαν τὰ εἰρεπία του. Ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα προέκυψεν ὁ θεοκρατικὸς πολιτισμὸς τῆς Δύσεως με τοὺς δύο ἐκπροσώπους του, τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πάπα, τὸ Imperium καὶ τὸ Sacerdotium. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ὑπῆρξε ὑπερεθνικὸς καὶ καθολικὸς. Ὁχι μόνον ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ αὐτοκρατορία, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλολογία ἦσαν ὑπερεθνικά. Ἔτσι ἐδημιουργήθηκε ἡ πνευματικὴ κοινότης καὶ ἐνότης τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ φαινόμενο ἰδιότυπο, αὐτοδύναμο καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ Βυζάντιον. Ὁ λόγος τοῦ Αὐγουστίνου, ὅτι ἡ σοφία τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται στὴν ὀρθὴ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸ ἔμβλημα τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐποχῆς παρ' ὅλα τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα τὴν συνοδεύουν. Ἡ Civitas Dei ὡς ἰδέα φωτίζει τὸν μεσαιωνικὸ πολιτισμὸ τῆς Δύσεως καὶ κατὰ τὴν κοσμικὴν του μορφή καὶ κατὰ τὴν μεταφυσικὴν του προοπτική. Ἡ πολιτεία ὅμως τοῦ Θεοῦ, ἡ Civitas Dei, ἔχει δύο σημεῖα ἀναφορᾶς, δύο κέντρα, τὸν κόσμον καὶ τὸ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου. Τὸ ἐπέκεινα μάλιστα, δηλαδή ὁ ἄλλος, ὁ μεταφυσικὸς κόσμος, ἔχει

1. Ὁμιλία γενομένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὴν 26ην Νοεμβρίου 1965, ἐπὶ τῇ 700ῃ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ποιητοῦ.

πρωταρχική σημασία. Οἱ δύο αὐτοὶ χῶροι, ὁ ἐπίγειος καὶ ὁ οὐράνιος, συνδέονται στενῶτατα μεταξύ των καὶ ὁ δεύτερος φωτίζει τὸν πρῶτο. Τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐστραμμένο πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν χῶρο, πρὸς τὸ ἐπέκεινα. Τὸ πνεῦμα του ἐκεῖ ἔχει ρίξει τὴν ἀγκυρά του. Ἐπιστήμη, τέχνη καὶ φιλοσοφία ἐμπνέονται καὶ διαπνέονται ἀπὸ τὸ μεταφυσικόν, θρησκευτικὸ τοῦτο καθολικὸ βίωμα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου.

Τρία εἶναι τὰ κορυφώματα τοῦ μεσαιωνικοῦ δυτικοῦ πνεύματος: α) ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς ρομανικὸς καὶ γοτθικὸς ρυθμός, β) ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία τοῦ Θωμᾶ Ἀκρινάτη, καὶ γ) ἡ ποίηση τοῦ Δάντη.

Καὶ τὰ τρία αὐτὰ κορυφώματα δὲν εἶναι ἄσχετα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Γιὰ τοῦτο καὶ τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Θωμᾶ παρουσιάζεται ἀπὸ πολλοὺς ὡς γοτθικὴ ἐκκλησία, ἡ δὲ γοτθικὴ τέχνη ὡς λιθίνη, μαρμαρωμένη σχολαστικὴ φιλοσοφία. Ἄλλοι πάλιν προχωροῦν σὲ βαθύτερη σύγκριση καὶ λέγουν ὅτι ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκρινάτη καὶ ἡ γοτθικὴ τέχνη ἐκφράζουν τὸ ἴδιο ὑπερλογικόν, θρησκευτικὸ ἰδανικὸ τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος. Ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ μυστικοῦ τῆς πάθους ἡ ἀπολυταρχία τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος ὑποτάσσει τὴν ὑλικότητα τοῦ κόσμου σὲ λογικὴ μορφή καὶ μὲ τὴ γοτθικὴ τέχνη καὶ μὲ τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία. Καὶ ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ γοτθικὴ τέχνη εἶναι μιὰ συνεχῆς καὶ ἀκατανόητη ὑπερνίκηση τῆς ὕλης. Τέχνη καὶ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐκφράζουν τὸ ἀπόλυτο, τὸ μεταφυσικὸ ἐκεῖνο βίωμα τῆς ζωῆς ποὺ ἐνώνει μυστικῶς τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν Θεό. Πεποίθησις τοῦ Μεσαίωνος εἶναι ὅτι κάθε τι ποὺ δημιουργεῖ ἡ τέχνη εἶναι προωρισμένο γιὰ τὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ οἶκος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐκκλησία στήν ὁλότητά της, εἶναι μιὰ εἰκόνα παραδείσου. Γενικῶς ἡ εἰκαστικὴ τέχνη, ποὺ ἐκφράζει καὶ διαμορφώνει τὸ πνεῦμα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ γραφὴ μὲ σύμβολα, τὰ ὅποια ἀποκαλύπτουν τὸ βάθος καὶ τὶς σχέσεις τῶν μεταφυσικῶν βιωμάτων τῆς ζωῆς. Τὸ ἔργον τῆς τέχνης — αὐτὴ εἶναι ἡ σταθερὴ ἀπαίτησις τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος — πρέπει νὰ εἶναι ἀληθινώτερο ἀπὸ τὴ φύση. Γιὰ τοῦτο ἡ τέχνη αὐτὴ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἀπομίμηση τῆς φύσεως, δὲν θέλει νὰ εἶναι καθόλου πιστὴ πρὸς τὴ φύση. Καὶ ἡ ρομαντικὴ τέχνη δὲν θέλει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ἀπόλυτο, τὸ θεῖο. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἡ μορφή τῆς τέχνης αὐτῆς ὑπερνικᾷ τὴν ὑλικότητα καὶ λούζει μὲ τὸ φῶς τῆς ὁ,τι εἶναι ριζωμένο στὴ γῆ καὶ στὶς αἰσθήσεις. Γι' αὐτὸ ἐδῶ ἡ μορφή τοῦ ἔργου τῆς τέχνης εἶναι σχεδὸν ὑπερβατικὴ, δηλαδὴ ὑπερνικᾷ τὴ μορφή τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων. « Ἀναυδὴ γαλήνη καὶ ἡρεμία καὶ ἀπόλυτη λήθη τοῦ κόσμου εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς ρομαντικῆς τέχνης ».

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐκφράζει καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος, ἡ ὁποία ὀνομάζεται σχολαστικὴ φιλοσοφία, ὅχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς σχολῆς.

Ἐνῶρίς εἶχαν ἰδρυθῇ σχολὲς στὰ μοναστήρια καὶ στὶς ἐκκλησίες γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ κλήρου καὶ γιὰ σκοποὺς θεολογικοὺς. Κυρίως ἐκαλλιεργοῦντο ἐδῶ οἱ ἑπτὰ ἐλεύθερες τέχνες, τὸ Τρίνιουμ, δηλαδή οἱ τρεῖς δρόμοι, γραμματική, διαλεκτική καὶ ρητορική, καὶ τὸ Quadrivium, δηλαδή οἱ τέσσαρες δρόμοι, ἡ ἀριθμητική, ἡ γεωμετρία, ἡ μουσική καὶ ἡ ἀστρονομία. Ἀπὸ τὶς σχολὲς αὐτὲς ἐγεννήθηκαν τὰ πανεπιστήμια τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ὅπου ἐκαλλιεργήθηκαν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ διαλεκτική. Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ ἀκριβῶς ὠνομάσθηκε σχολαστική καὶ εἶχε ὥς ἀντικείμενο κυρίως τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεως. Παράλληλα καὶ συχνὰ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία ἀναπτύσσεται ἡ μυστικὴ τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος. Ὅμως ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ μυστικὴ στὰ μεγάλα πνεύματα τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος, δηλαδή στὸν Ἀλβέρτο τὸν Μεγάλο, τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκρινάτη, στὸν Meister Eckhard, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους, δὲν ἀποτελοῦν ἀντίθεση, ἀλλὰ συμπληρώνουν ἡ μία τὴν ἄλλη. Τὸ κορύφωμα τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ μυστικοῦ πνεύματος τοῦ Μεσαίωνος εἶναι ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκρινάτης, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη στὰ 1224 καὶ ἀπέθανε στὰ 1274. Ἐχει παρατηρηθῇ ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πεθαίνουν πολὺ ἔνῶρίς, ὥσάν νὰ εἶναι θύματα τῆς ἀφοσιώσεώς των καὶ τῆς λαχτάρας των πρὸς τὸ αἰώνιο ἰδανικὸ πού ὑπηρετοῦσαν.

Ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ μέγας συστηματικὸς φιλόσοφος τῆς ἀρχαιότητος, ἔτσι ὁ ἀριστοτελικὸς Θωμᾶς εἶναι ὁ μέγας συστηματικὸς φιλόσοφος τοῦ Μεσαίωνος. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ πνεύματός του, ἡ ὁποία φανερώνεται σὲ ὅλα του τὰ ἔργα, κυρίως ὅμως στὴ Summa Theologiae, ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους ὡς σήμερα. Τὸ οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας του ἀξιολογεῖ καὶ ἱεραρχεῖ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ εἶναι καὶ ὁ κόσμος ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς ἓνα ἱεραρχημένο ὅλο. Ὁ κόσμος αὐτὸς κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς τάξεως καὶ τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Ἡ Ordo, ἡ τάξις τοῦ κόσμου νοεῖται ὡς δημιουργημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι ἡ κυβερνώσα ἰδέα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγουστίνου ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Δάντη. Ἡ ἱεραρχικὴ αὐτὴ τάξις τοῦ κόσμου ἐκφράζεται αἰσθητικῶς κατὰ τρόπο κλασσικὸ στὴν γοτθικὴ τέχνη, νοητικῶς, διανοητικῶς στὸ σύστημα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκρινάτη καὶ ποιητικῶς στὸ κοσμοϊστορικῆς σημασίας ἔργο τοῦ Δάντη, στὴ Θεία Κωμωδία.

Ὅταν ἀπέθανε τὸ μεγάλο συστηματικὸ πνεῦμα τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος, ὁ φιλόσοφος καὶ θεολόγος Θωμᾶς ὁ Ἀκρινάτης, ὁ Φλωρεντῖνος Δάντης, ὁ μέγιστος ποιητὴς τοῦ Μεσαίωνος, ἦταν δέκα ἐτῶν. Ἄν ὁ Θωμᾶς ἐξέφρασε καὶ διετύπωσε τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος φιλοσοφικῶς, ὁ Δάντης ἔφερε εἰς τὸ φῶς τὴν κοσμοθεωρίαν αὐτὴν μὲ τὰ μέσα τῆς τέχνης, μὲ ἓνα τρόπο πράγματι μνημειώδη. Εἶναι ἡ τελευταία ὥρα τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος, ὅπου ἐμφανίζεται ὁ μέγας ποιητής, εἶναι ἡ στιγμή ὅπου

στὸν ὀρίζοντα τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνος ἀρχίζει νὰ χαράζῃ ἡ Ἀναγέννηση. Ὁ Δάντης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν μεσαιωνικὸς ἄνθρωπος καὶ ποιητής, ἂν καὶ ἡ λαχτάρα του γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς ζωῆς καὶ τὸ ἰσχυρὸ τοῦ αὐτοσυναίσθημα ἀνοίγει τὸν δρόμο πρὸς τὸν Petrarca, πρὸς τὴν Ἀναγέννηση καὶ τὸν καινούργιο ἀνθρωπισμὸ τῆς. Κάθε μεγάλος ἄνθρωπος εἶναι ἓνα τέλος καὶ μιὰ ἀρχή. Εἶναι τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς του καὶ ἡ ἀρχὴ ἑνὸς καινούργιου κόσμου. Ἔτσι ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὄριο καὶ τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ μετακλασσικοῦ κόσμου. Ἔτσι ἐπίσης εἶναι ὁ Ὅμηρος τὸ τέλος τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσαίωνος καὶ ἡ ἀρχὴ μιᾶς καινούργιας ἐποχῆς.

Ὁ Δάντης εἶναι δεμένος κατὰ τρόπο ἀπόλυτο μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, μὲ τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του καὶ γενικῶς μὲ τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Μεσαίωνος. Χρησιμοποιεῖ ἁρμονικῶς ὅλη τὴν πνευματικὴ παράδοση τοῦ παρελθόντος στὴν ἐπιστήμη, στὴν μυθολογία καὶ στὴν θρησκεία.

Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἑλληνο-ρωμαϊκὴ φιλοσοφία, ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μυστικὴ τοῦ Μεσαίωνος, ἡ ἀραβικὴ καὶ χριστιανικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του, ὅλα αὐτὰ εἶναι οἱ μεγάλες πηγὲς τοῦ πνεύματός του. Συνεινώνει καὶ ἑναρμονίζει καὶ αὐτὸς σὲ μιὰ Summa — ὄχι ὅμως φιλοσοφική, ἀλλὰ ποιητικὴ, τὰ πάντα, ὅπως καὶ οἱ φιλόσοφοι, Ἀλβέρτος ὁ Μέγας, Θωμᾶς ὁ Ἀκβινάτης καὶ ὁ Bonaventura, συντάσσουν τὰ πάντα μὲ τὸν τρόπον του ὁ καθένας σὲ μιὰ Summa, εἰς ἓνα ὅλον, κατὰ τρόπο φιλοσοφικό. Ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποίηση, εἶναι καὶ κάτι ἄλλο ποὺ χωρίζει τὸν Δάντη ἀπὸ τοὺς Θεολόγους· φιλοσόφους: αὐτὸς δὲν εἶναι κληρικός, εἶναι λαϊκός. Καὶ αὐτὸς τώρα ὁ λαϊκὸς ποιητὴς ἐκφράζει τὸ θεολογικὸ καὶ θεοκεντρικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Ἔτσι συνεχίζει τὴν παράδοση τῶν μεγάλων ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐρμήνευαν τὴ ζωὴ καὶ τὸ νόημά της κατὰ τρόπο καθολικό.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ μεγάλου ποιητικοῦ τοῦ ἔργου, τῆς Θείας Κωμωδίας, τὸ προσδιορίζει ὁ ἴδιος μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «Σύμφωνα μὲ τὸ συμβολικὸ νόημα τοῦ ἔργου τὸ ἀντικείμενό του εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον αὐτὸς μὲ τὴν ἀξία του καὶ ἀπαξία του, στηριζόμενος στὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεώς του, ὑπόκειται στὴν ἀμείβουσα καὶ τιμωροῦσα δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ». Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν κατὰ τὴν σχέσιν του μὲ τὸν Θεὸ εἶναι τὸ κέντρον τῆς Θείας Κωμωδίας. Ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ θεολογία γίνονται οἱ κύριες πηγὲς τῆς φαντασίας του, ἡ ὁποία γεμίζει τὴν κόλαση καὶ τὸν παράδεισον μὲ ἓνα ἀπίθανον πλῆθος μορφῶν, ποὺ ἡ κάθε μιὰ ἔχει τὴν ὠρισμένη θέσιν της. Ὁ νόμος, δηλαδὴ ὁ ρυθμὸς τῆς γοτθικῆς τέχνης, καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μεσαιωνικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ καὶ δράσει καὶ μέσα στὴ Θεία Κωμωδία. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον ὅτι ἡ Θεία Κωμωδία εἶναι μιὰ ποιητικὴ Summa, ἓνα ποιητικὸ σύστημα τῆς

ἀνθρώπινης ζωῆς. Μὲ τὴ φαντασία του ὁ Δάντης ἐνώνει τὴ Θρησκεία καὶ τὴ Φιλοσοφία, γιατί πιστεύει ὅτι ἡ πίστις καὶ ἡ γνῶσις δὲν ἀποτελοῦν ἀντίθεση. Εἶναι καὶ αὐτὸς πεπεισμένος, ὅπως καὶ ὁ Θωμᾶς, ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεως εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθῇ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία λογικῶς. Ἀκόμη καὶ ὁ διάβολος εἶναι ἐδῶ ὑπερήφανος γιὰ τὴ λογικὴ του. Τοῦτο ἀκριβῶς δείχνει πόση σημασία ἀπέδιδε ὁ Δάντης στὴ Λογικὴ, στὴ Φιλοσοφία καὶ στὴ σχολαστικὴ μέθοδο. Ἡ Θεία Κωμωδία δὲν εἶναι μόνον τὸ αἰώνιο μνημεῖο τῆς ἀγάπης τοῦ Δάντη πρὸς τὴ Βεατρίκη, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι μνημεῖο τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν Θεολογία καὶ τὴ Φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του. Τὰ προβλήματα τῆς Θείας Κωμωδίας εἶναι κατὰ βάθος τὰ ἴδια μὲ τὰ προβλήματα τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς ἐποχῆς του.

Πῶς οἰκοδομεῖται ὁ κόσμος, τί νόημα ἔχει ὁ κόσμος, ποία εἶναι ἡ ὀρθὴ τάξις τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, αὐτὰ εἶναι τὰ κύρια προβλήματα καὶ γιὰ τὸν ποιητὴ καὶ γιὰ τοὺς φιλοσόφους τῆς Μεσαιωνικῆς Δύσεως.

Ὁ ποιητὴς ὅμως ζῇ ἀπόλυτα καὶ τὸ πολιτικὸ πρόβλημα τῆς πατρίδας του καὶ τὸ συγχωνεύει μέσα στὴν ποίησή του. Συγχρόνως, ἐπειδὴ ἀποκαλύπτει πῶς ἐξέπεσε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ θεϊκὴ τάξη τοῦ κόσμου καὶ πῶς μπορεῖ νὰ θεραπευθῇ μὲ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐπιστροφή σιτὸν ἑαυτό του, ὁ ποιητὴς ἔχει τὴν συνείδηση ὅτι εἶναι ἠθικὸς κριτὴς καὶ προφήτης τῆς ἐποχῆς του.

Κανεῖς ἄλλος ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του δὲν ἦταν τόσο προικισμένος γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ ἢ μᾶλλον γιὰ νὰ ζωγραφίσῃ τὶς τρεῖς σφαῖρες, τὰ τρία βασίλεια τῆς μεταφυσικῆς πίστεως τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα, τὴ σφαῖρα τοῦ φωτός, τὴ σφαῖρα τῆς καθάρσεως καὶ τὴ σφαῖρα τοῦ σκότους. Μὲ ἀπαράμιλλη πλαστικὴ δύναμη μορφώνει καὶ ἐξατομικεύει τὶς μορφὲς ποὺ παρουσιάζει. Τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάθος τῆς φαντασίας του, ὁ πλοῦτος τῶν ψυχικῶν του βιωμάτων, ἡ συμμετοχὴ του σὲ κάθε τι ποὺ εἶναι μεγάλο μέσα στὴν ἱστορία, τὸ ἄπλετο φῶς τῶν εἰκόνων του, ἡ ὀξύτης τοῦ βλέμματός του, ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ σάτυρα ὅταν χαρακτηρίζῃ πρόσωπα ποὺ δὲν ἀγαπάει, ἡ ὀλόθερμη ἀφοσίωσή του σιτὸ θρησκευτικὸ του ἰδανικόν, ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος του πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα καὶ πρὸς ὠρισμένες καταστάσεις, εἶναι τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς προσωπικότητός του.

Κανεῖς ἄλλος μεγάλος ποιητὴς δὲν ἔχει τόσο κοσμοθεωρητικὸ πάθος. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ Φιλοσοφία ἔχει τόσο μεγάλη σημασία καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἔργα τῆς ζωῆς του, τὴν *Vita Nuova*, τὸ *Convivio* καὶ τὴ Θεία Κωμωδία καὶ τὴν *Μοναρχία*. Οὔτε γιὰ τὴν οἰκογένειά του οὔτε γιὰ τὴν νεανικὴ του ἡλικία γνωρίζομε πολλὰ πράγματα. Κατάγεται ἀπὸ παλιὰ εὐγενικὴ οἰκογένεια, δίχως πολλὰ οἰκονομικὰ μέσα. Πολὺ ἐνωρίς χάνει τοὺς γονεῖς του,

κατορθώνει όμως και μορφώνεται ανάλογα με την καταγωγή του. 'Ως νέος ιππότης συμμετέχει στον αγώνα της πατρίδας του έναντίον των πόλεων Arezzo και Πίζας.

Τὸ πάθος του νὰ δράση πολιτικῶς τὸν ὀδηγεῖ στὴν πολιτικὴ ζωή. Γρήγορα ὁμως γίνεται θῦμα της. 'Εξ ἀρχῆς ἀνῆκε στὸ κόμμα τῶν Οὐέλφων. 'Όταν τὸ κόμμα αὐτὸ ἐχωρίσθηκε στοὺς μαύρους καὶ τοὺς λευκοὺς, καὶ ἐνίκησαν οἱ μαῦροι, ὑποχρεώθηκε ὡς λευκὸς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Φλωρεντία στὰ 1302. 'Ως ἐξόριστος καὶ καταδικασμένος εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν εὐνοία εὐγενῶν ἀνθρώπων καὶ μαθαίνει « πόσο πικρὴ γεύση ἔχει τὸ ξένο ψωμὶ καὶ πόσο δυσάρεστο εἶναι ν' ἀνεβοκατεβαίνῃ κανεῖς ξένες σκάλες ». Τὰ τέσσερα τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τὰ πέρασε ὁ Δάντης στὴν Ραβέννα. 'Όταν γύριζε ἀπὸ τὴ Βενετία, ὅπου εἶχε πάει γιὰ διπλωματικὴ ἀποστολή, ἀρρώστησε ἀπὸ ἐλώδεις πυρετοὺς καὶ πέθανε στὴ Ραβέννα στὰ 1321, σὲ ἡλικία κι αὐτὸς 56 ἐτῶν.

'Ως μορφή με σταθερὰ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζεται τὸ πρῶτον ὁ Δάντης στὴ Vita Nuova, μιὰ συλλογὴ συμβολικῶν ποιημάτων, ὅπου περιγράφει τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴ Βεατρίκη, τὸν θάνατόν της, τὴν ψυχικὴ κατάρρευσή του, τέλος δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ψυχῆς του καὶ τὴν ἐπιστροφή του στὴ ζωή. 'Όταν ἦταν ἐννέα ἐτῶν ἐπρωτογνώρισε τὴν ὀκταέτιδα Βεατρίκη, κόρη τοῦ Folko Portinari. 'Όταν ἦταν 19 ἐτῶν τὴν ξανασυνάντησε καὶ τότε ἀναψε μέσα του ἕνας πύρινος ἔρωτας πρὸς αὐτήν, ὁ ὁποῖος δὲν ἔσβησε οὔτε ὅταν ὁ πατέρας της τὴν πάντρεψε με ἕνα πλούσιο ἔμπορο. 'Η Vita Nuova τοῦ Δάντη εἶναι τὸ κορύφωμα τῆς συμβολικῆς ἐρωτικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία συμβαδίζει με τὴν μυστικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. 'Η λυρική αὐτὴ ποίησις, ἡ ὁποία ἐξυμνεῖ τὸ γυναικεῖο κάλλος, στηρίζεται στὰ ἀρχαῖα λυρικὰ πρότυπα. Καὶ δίχως νὰ τὸ θέλῃ κανεῖς ὁ νοῦς του πηγαίνει στὸ Συμπόσιο καὶ στὸν Φαῖδρο τοῦ Πλάτωνος. 'Όμως οἱ διάλογοι αὐτοὶ ἦταν ἀγνωστοὶ στὸν δυτικὸ Μεσαίωνα. 'Η ἀρχαία ὁμως ἐννοία τοῦ ἔρωτος ἦταν γνωστὴ στὸν δυτικὸ Μεσαίωνα ἀπὸ νεοπλατωνικὰς πηγές. 'Ο Guido Guiniceilli ἐγονιμοποίησε τὸν Νεοπλατωνισμό γιὰ τὴν ἐρωτικὴ λυρική ποίησίν του πρὸς τὴ γυναῖκα, ἡ ὁποία γίνεται ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ γυναικεῖο κάλλος θεωρεῖται τώρα ὡς εἰκόνα τοῦ θεϊκοῦ κάλλους. 'Η μορφή τῆς Διοτίμας ξαναζῇ ἐδῶ τώρα, χωρὶς ὄνομα. 'Ετσι γίνεται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἔρωτος πρὸς αὐτό. 'Ο ἔρωτας δὲ αὐτὸς ἀνοίγει τὸν δρόμο καὶ πρὸς τὸν ἔρωτα τοῦ θείου.

Τὸ στοιχεῖο τοῦτο τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν γυναῖκα εἰσέρχεται τώρα στὴν ἠθικὴ καὶ ψυχολογία τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν 'Αριστοτέλη, εἶχε ἀπαξιώσει τὴν γυναῖκα. 'Η Βεατρίκη θὰ γίνῃ ὁδηγὸς γιὰ τὸν Δάντη ἢ μᾶλλον γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι τῆς φαντασίας του

στὸν μεταφυσικὸ κόσμον τοῦ ἐπέκεινα, καὶ τότε θὰ ἐπαληθεύσῃ ὁ ποιητὴς τὸν λόγον του : « Θὰ εἰπῶ γιὰ τὴ Βεατρίκη ὅ,τι δὲν εἰπώθηκε ἀκόμη γιὰ καμμιά γυναῖκα ».

Ἡ Βεατρίκη ἀποθνήσκει σὲ ἡλικία 24 ἐτῶν. Ὁ Δάντης τότε συντρίβεται καὶ ζητεῖ παρηγοριὰ στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴ φιλοσοφία. Ὁ ἴδιος μᾶς ὁμολογεῖ στὸ *Convivio* ὅτι δύο βιβλία τὸν ὠδήγησαν στὴ φιλοσοφία καὶ τοῦ ἀπεκάλυψαν τὸ μέγεθός της. Πρῶτον τὸ ἔργον τοῦ Βοηθίου « *De Consolatione Philosophiae* » καὶ δεύτερον τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος « *De Amicitia*. » Ὁ ἔρως του πρὸς τὴν φιλοσοφία τὸν κυριεύει τόσο, ὥστε ἡ φιλοσοφία γίνεται τώρα ἡ δευτέρα ἀγαπημένη του. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐξορίας του μελετᾷ τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ ἔργα τοῦ Κικέρωνος, πρὸ παντὸς ὅμως τὸν Ἀριστοτέλη, « τὸν ἀρχηγὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ », ὅπως τὸν χαρακτηρίζει στὸ *Convivio*. Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα γνωρίζει μόνον τὸν Τίμαιον. Τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε ν' ἀφομοιώσῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὴν πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ ἔρωτος. Ὁ Dante γνωρίζει καλὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς φιλοσόφους, τὸν Ἀλβέρτο τὸν Μεγάλον, τὸν Avicenna, τὸν Ἀβερρόη καὶ πρὸ παντὸς τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκρινάτη. Τὴν οἰκογένεια τῶν φιλοσόφων τὴν παρουσιάζει στὴν Θεία Κωμωδία συγκεντρωμένη γύρω ἀπὸ τὸν ἀρχηγό της, τὸν Ἀριστοτέλη. Δίπλα στὸν ἀρχηγὸ στέκουν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Ἐπειτα ἀκολουθεῖ ὅλη ἡ μεγάλη χορεία, ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ζήνων, ὁ Κικέρων καὶ τόσοι ἄλλοι. Ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴν τῆς Θεῆς Κωμωδίας ἐνεπνεύσθη ὁ Ραφαήλος τὴν ἰδέαν τοῦ ἔργου του « Ἡ σχολὴ τῶν Ἀθηναίων ».

Καρπὸς τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν τοῦ Δάντη εἶναι τὸ ἔργο του *Convivio*, Συμπόσιον, τὸ ὁποῖον ἐγράφη μεταξὺ τοῦ 1304 καὶ 1307 καὶ θὰ ἦταν τὸ μεγαλύτερον πεζὸ ἔργο τῆς ἐποχῆς του, ἂν δὲν ἔμεινε ἀτέλειωτο, καὶ ἔμεινε ἀτέλειωτο, γιατί ἀρχισε ἤδη νὰ τὸν ἀπασχολῇ ἡ Θεία Κωμωδία. Μὲ τὸ ἔργο τοῦτο, τὸ *Convivio*, θέλει νὰ κάμῃ σὲ εὐρύτερους κύκλους ἀνθρώπων γνωστὴ τὴν ἀξία καὶ τὴν εὐλογία τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτὸ καὶ ὠνομάσθηκε ὁ Δάντης ὁ πρῶτος ἐκλαϊκευτικὸς φιλόσοφος τοῦ Μεσαίωνα. Τὸν ἐνδιαφέρει ἡ μόρφωση καὶ ἡ διαφώτιση τοῦ λαοῦ. Συγχρόνως ὅμως τὸ ἔργο τοῦτο εἶναι ἀπολογητικόν. Ἡ ἀδικία ποὺ ἔγινε μὲ τὴν ἐξορία ἔφερε καὶ μιὰ δυσφήμιση τῆς προσωπικότητός του. Γιὰ νὰ ἀποκρούσῃ καὶ τὴν ἀδικία καὶ τὴν δυσφήμιση, γράφει τὸ *Convivio*, ὅπου ἀποκαλύπτει τὸ μέγεθος τοῦ πνεύματός του καὶ τὸ ὕψος τῆς ψυχικῆς του εὐγένειας. Ἀπὸ τὰ ἴδια κίνητρα προῆλθε τὸ ἔργο του « *De Vulgari Eloquentia* », ποὺ ἔμεινε ἐπίσης ἀτέλειωτο. Μὲ τὸ ἔργο τοῦτο ὁ Δάντης ὑποστηρίζει γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς γλῶσσας τοῦ λαοῦ, τὴν Ἰταλικήν, καὶ ὄχι τὰ Λατινικά, ποὺ κυριαρχοῦσαν ἀκόμα ὡς γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν γραμμάτων.

'Αθάνατος ὅμως ὁ Δάντης δὲν ἔγινε μὲ τὰ δύο αὐτὰ ἐπιστημονικά του ἔργα, ὅση σοφία καὶ ἂν ἔχουν, ἀλλὰ μὲ τὴ Θεία Κωμωδία ἢ μᾶλλον μὲ τὴν Κωμωδία, γιατί αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς τίτλος τοῦ ἔργου. Ὁ Βοκκάκιος πρῶτος ὠνόμασε τὸ ἔργον Θεία Κωμωδία, γιὰ νὰ τονίσῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴ θεϊκότητα τοῦ περιεχομένου του. Ἀπὸ τὸν Δάντη ὠνομάσθηκε Κωμωδία, γιατί εἶναι ἔργο ποιητικὸ μὲ εὐτυχισμένο τέλος. Τὸ ὅλον ἔργον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸν ὠδὲς ἢ ἄσματα: 33 ἀφιερώνονται στὴν περιγραφὴ τῆς κολάσεως, 33 στὴν περιγραφὴ τοῦ καθαρτηρίου καὶ 33 στὴν περιγραφὴ τοῦ παραδείσου. Ἡ πρώτη ὠδὴ ἀποτελεῖ τὸν πρόλογο τοῦ ἔργου.

Δέκα σιωπηλοὶ αἰῶνες, λέγει ὁ Carlyle, ὁμιλοῦν μέσα ἀπὸ τὴ Θεία Κωμωδία. Ἡ σιωπὴ δέκα αἰώνων τοῦ Μεσαίωνος γίνεται τώρα λόγος, καὶ μάλιστα ὑψηλός, ποιητικός. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πολιτικὴ συγχωνεύονται ἀπὸ τὸν ποιητὴ μὲ τὴν κοσμοϊστορικὴ, θρησκευτικὴ ἰδέα καὶ συναποτελοῦν μία κοσμοθεωρητικὴ εἰκόνα ποὺ δὲν ἔχει τὸ ἀνάλογό της στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος.

Κάθε μεγάλο ἔργο τέχνης ἔχει αἰσθηματικὴ αὐτοτέλεια, δὲν ἔχει ἄλλον σκοπὸ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, εἶναι, ὅπως λέμε, αὐτοσκοπός. Καὶ ὅμως κάθε μεγάλος καλλιτέχνης θέλει νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὸν ἄνθρωπο, τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἔργου νὰ ἐπιδράσῃ στοὺς συνανθρώπους του. Ὁ Δάντης μὲ τὸ ἔργο του μεταβάλλει τὴν ἱστορία τῆς ψυχῆς του σὲ ἱστορία τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ἐνώνεται μ' αὐτὴν ἔτσι, ὥστε ζῇ τὴ δική του ἁμαρτία καὶ ἐνοχὴ καὶ τὴ δική του ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Θεό, ὅταν περιγράφῃ τὰ ἁμαρτήματα τῆς ἀνθρωπότητας. Εἶναι κοσμοϊστορικὸς καὶ κοσμοθεωρητικὸς ποιητής. Μὲ τὴ Θεία Κωμωδία θέλει νὰ δείξῃ στὸν ἄνθρωπο τὸν δρόμο πρὸς τὴν τελείωση, πρὸς τὴν αἰώνια εὐδαιμονία. Ὁ δρόμος ὅμως αὐτὸς ἔχει ὠρισμένα στάδια: τὸ στάδιο τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐνοχῆς, τὸ στάδιο τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς λυτρώσεως καὶ τελευταῖο ἔρχεται τὸ στάδιο τῆς προσεγγίσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ δεσπόζουσα ἰδέα τῆς Θείας Κωμωδίας εἶναι ὁ ἠθικὸς καὶ θρησκευτικὸς καθαρμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνα μεγαλειώδες μεταφυσικὸ ὄραμα εἶναι ἡ Θεία Κωμωδία, ὅπου μὲ τὰ χρώματα τοῦ φυσικοῦ, αἰσθητοῦ κόσμου περιγράφει ὁ ποιητὴς τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω, πρὸς τὸν Θεό. Ἡ Θεία Κωμωδία εἶναι μιὰ μεταφυσικὴ περιήγησις τοῦ ποιητοῦ καὶ γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου. Κανεὶς ζωγράφος δὲν κατ'ὀρθωσεν μὲ χρώματα νὰ παρουσιάσῃ παρόμοια τοπία, ὥσάν τὰ τοπία ποὺ ἐμφανίζει ὁ Δάντης μὲ λέξεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου στὴν ποικιλία τῶν κινήσεών του καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ μυστικά της ἐνορμήματα καὶ βιώματα τὰ ἡγεμονεύει ὁ ποιητὴς μὲ τὸν παντοδύναμο λόγο του. Ὅλον τὸν πλοῦτο τῶν παραστάσεων καὶ τῶν εἰκόνων γιὰ τὸν ἄλλο κόσμος, τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Βιργιλίου, τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου, τῶν ἀποκρύφων εὐαγγελίων τὸν εὐρίσκομε

μέσα στη Θεία Κωμωδία, κάτω από ένα καινούργιο φῶς, τὸ φῶς τῆς ποιήσεως καὶ τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ μεγάλου χριστιανοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὸν ἀντίθετο δρόμο ἀπὸ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκρινάτη, τὸν δρόμο ἀπὸ τὰ βάθη εἰς τὰ ὕψη, ἀπὸ τὸ σκότος εἰς τὸ φῶς. Ὁ Δάντης ἀκολουθεῖ τὴν νεοπλατωνικὴ μεταφυσικὴ τοῦ φωτὸς καὶ βλέπει τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου νεοπλατωνικῶς ὡς ἀπορροή, ὡς ξεχείλισμα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ δημιουργία εἶναι ἐνέργεια ἀκτινοβολίας τοῦ Θεοῦ, εἶναι πλημμύρισμα τῆς θεϊκῆς οὐσίας. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πρὸς τὸν συνέχει. Ὁ δυναμισμὸς τοῦ Θεοῦ συγκρατεῖ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς δημιουργίας σὲ σχέση τῇ μίᾳ μὲ τὴν ἄλλη, καὶ κάθε βαθμίδα τῆς δημιουργίας ἀξιολογεῖται ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπόσταση πρὸς εὐρίσκεται ἀπὸ τὸν δημιουργό της. Ὅσο πρὸς μακρὺν εἶναι μίᾳ βαθμίδα τῆς δημιουργίας ἀπὸ τὸν δημιουργό, τόσο ἀσθενέστερος εἶναι καὶ ὁ ἔρως πρὸς τὴν συνδέει μὲ τὴν πηγὴ της. Ἐπίσης ὅσο πρὸς μακρὺν ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς δημιουργίας της εἶναι μίᾳ βαθμίδα, τόσο κατώτερος εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς ἀξίας της, τόσο κατώτερο τὸ εἶναι της.

Τὴν εἰκόνα του γιὰ τὸν κόσμον, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ κόσμου, ὁ Δάντης τὴν στηρίζει στὸ ἀστρονομικὸ σύστημα τοῦ Πτολεμαίου, τὸ γεωκεντρικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος τὸ συμπληρώνει μὲ τὴν φαντασία του. Ἀμετακίνητο κέντρο τοῦ κόσμου εἶναι ἡ γῆ, ἡ σκοτεινὴ, βαρεῖα καὶ ψυχρὴ γῆ. Ὁμοκεντρικῶς κινοῦνται γύρω της οἱ σφαῖρες, δηλαδὴ ἡ σελήνη, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ ἥλιος, ὁ Ἄρης, ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Κρόνος. Ὁ οὐρανὸς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ἀποτελεῖ τὴν ὀγδόη σφαῖρα. Τέλος ἔρχεται ἡ ἐνάτη σφαῖρα, ἡ ὁποία περικλείει ὅλες τὶς προηγούμενες. Ἡ σφαῖρα αὕτη εἶναι ἀόρατη. Εἶναι ὁ κρυστάλλινος οὐρανός. Ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς σφαῖρες διαμορφώνεται καὶ κυβερνᾶται ἀπὸ δική της νοημοσύνη, ὅπως τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ψυχὴν του. Ἡ εὐρύτερη σφαῖρα ἐπενεργεῖ στὴ στενότερη καὶ ἔτσι ἡ μίᾳ ἐπηρεάζει τὴν ἄλλη καὶ οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς καταλήγουν στὴ γῆ, πρὸς εἶναι τὸ θέατρο τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκόμη καὶ ἡ γῆ ἔχει δική της νοημοσύνη, τὴν Fortuna, τὴν τύχη. Παρ' ὅλη ὁμῶς αὐτὴν τὴν ἀστρολογία ὁ Δάντης εἶναι πεπεισμένος ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλεύθερη. Σ' αὐτὴν ἄλλωστε στηρίζεται καὶ ὅλη ἡ Θεία Κωμωδία. Πέραν ὁμῶς αὐτῶν τῶν σφαιρῶν ὁ Δάντης, ὅπως καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, δέχεται ὅτι ὑπάρχει ὁ οὐρανὸς τοῦ φωτὸς ἢ τοῦ πυρός. Ἡ σφαῖρα ὁμῶς αὕτη δὲν εἶναι ἀστρονομικὴ, εἶναι ἔξω χρόνου καὶ χώρου, εἶναι καθαρῶς μεταφυσικὴ. Εἶναι ἡ σφαῖρα ὅπου ἐδρεύει ὁ Θεός, εἶναι ὁ τόπος τοῦ κάλλους, τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀγάπης.

Ὁ Δάντης, ὅπως ἀργότερα ὁ Γκαίτε, πιστεύει ὅτι ἀπὸ τὶς κινήσεις αὐτῶν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν δημιουργεῖται μιὰ οὐράνια μουσικὴ ἁρμονία. Ἀνανεώνεται ἔτσι ἐδῶ ἡ παλαιὰ πίστις τῶν Πυθαγορείων. Ἡ γῆ εἶναι ὁ

τόπος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ χωρίζονται σὲ τρεῖς κατηγορίες, στοὺς καταδικασμένους, σὲ ὅσους διανύουν τὸ στάδιο τῆς καθάρσεως καὶ στοὺς εὐδαίμονες. Οἱ ἀντίστιχοι τόποι, ὅπου κατοικοῦν οἱ ἄνθρωποι τῶν τριῶν αὐτῶν κατηγοριῶν, εἶναι ἡ κόλαση, τὸ καθαρτήριο καὶ ὁ παράδεισος. Ἡ κόλαση εὑρίσκεται στὸ ἐσωτερικὸ πρὸς τὸ βόρειο ἡμισφαίριο τῆς γῆς καὶ ἔχει σχῆμα κενοῦ κώνου, ποὺ ἡ κορυφή του καταλήγει στὸ κέντρο τῆς γῆς. Τὸ ὄρος τοῦ καθαρτηρίου ὑψώνεται πρὸς τὰ πάνω ἀπὸ τὸ νότιο ἡμισφαίριο τῆς γῆς. Ὁ παράδεισος τέλος εἶναι στίς οὐράνιες σφαῖρες.

Ἡ περιήγηση ἀρχίζει μὲ τὴν κατάβαση στὴν κόλαση. Σκοπὸς τῆς καθόδου αὐτῆς εἶναι νὰ γνωρίσῃ ὁ ποιητὴς τὴν οὐσία τῆς ἁμαρτίας, τὴν οὐσία τοῦ κακοῦ, ποὺ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν τάξη, ἀπὸ τὴν ἀγάπη, ἀπὸ τὸν Θεό. Ὁ συμβολισμός, ὁ ὁποῖος διαπνέει ὅλη τὴν κωμωδία, εἶναι ἐδῶ ὀλοφάνερος. Μιὰ ὄψη τῆς ζωῆς, τὴν ἄσχημη ὄψη τῆς ζωῆς, γνωρίζει πρῶτα κανεὶς ἐδῶ. Ὁδηγὸς καὶ ξεναγὸς στὰ δυὸ βασίλεια, στὴν κόλαση καὶ στὸ καθαρτήριο, εἶναι ὁ Βιργίλιος, ὁ ἀγαπημένος ποιητὴς τοῦ Δάντη, ὁ ἐκπρόσωπος καὶ ὑμνητὴς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ φυσικοῦ νοῦ, τοῦ φυσικοῦ λογικοῦ φωτός.

Ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ, ἡ ὁποία πράγματι δὲν γνωρίζει ὅρια, πλάθει καὶ περιγράφει ἐδῶ μὲ τρόπο ἀκόρεστο ὅλα τὰ εἶδη τῶν κακῶν ἀνθρώπων, ὅλην τὴν πολυκέφαλη Ὑδρα τῆς κακίας καὶ ἁμαρτίας, καὶ ἀντιστοίχως ὅλα τὰ εἶδη τῆς τιμωρίας. Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ἐδῶ, θὰ ἔλεγα, ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ ποιητοῦ. Παρουσιάζει τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐδῶ νὰ ἀγαποῦν ὅ,τι ἀγαποῦσαν ἐπάνω στὴ γῆ. Ἔτσι βλέπομε ὅτι καμμιὰ δύναμη τῆς κόλασης δὲν μπορεῖ νὰ χωρίσῃ τὴν Φραγκίσκη καὶ τὸν Ραολο, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν εὐδαιμονία τους. Μέσα σὲ ὅλα τὰ μαρτύρια ποὺ ὑφίστανται ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀγκαλιασμένοι. Ἡ ἀγάπη τοὺς συνδέει καὶ στὴν κόλαση.

Τὸ καθαρτήριο, τὸ Purgatorio, εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος τόπος μεταξὺ κολάσεως καὶ παραδείσου. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ δυνατότης οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀλλάξουν τρόπο ζωῆς. Προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀλλαγὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτὸ ὁ Δάντης εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν Θωμᾶ. Τὸ καθαρτήριο ὄρος ἔχει δύο τμήματα, τὸ κάτω καὶ τὸ ἄνω τμήμα. Εἰς τὸ κάτω τμήμα εἶναι οἱ ψυχὲς ποὺ ἐκτίνουν τίς ποινές των γιὰ τὰ ὅσα ἔπραξαν. Ὅταν τοῦτο γίνῃ, τότε ὁ φρουρὸς ἄγγελος τοὺς ἐπιτρέπει ν' ἀνέβουν στὸ ἐπάνω τμήμα. Φύλαξ τοῦ τόπου αὐτοῦ εἶναι ὁ Κάτω ν.

Ὁ ποιητὴς, ὅπως καὶ κάθε ἄνθρωπος, ὁμολογεῖ ἐδῶ ὅτι εἶναι ἁμαρτωλός. Ὁ ἄγγελος τότε τοῦ χαράσσει στὸ μέτωπο μὲ τὴ μύτη τοῦ σπαθιοῦ του ἑπτὰ Ρ (Peccatum). Ἐπτὰ εἶναι καὶ οἱ χῶροι τοῦ καθαρτηρίου τοὺς ὁποῖους θὰ περάσῃ ὁ ποιητὴς. Στιὺς τρεῖς πρώτους θὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τρεῖς ἁμαρτίες, τὴν ὑπερηφάνεια, τὸν φθόνον καὶ τὸν θυμό. Στὸν τέταρτον θὰ

καθαρθῇ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἀγάπης πρὸς τὰ οὐράνια ἀγαθὰ. Στους ὑπολοίπους τρεῖς χώρους θὰ ἀποβάλλῃ τὴν φιλαργυρία, τὴν πλεονεξία, τὴν ἀσωτεία. Τέλος σβήνουν ὅλα τὰ Ρ ἀπὸ τὸ μέτωπο τοῦ ποιητοῦ. Εἶναι ὥριμος γιὰ νὰ εἰσέλθῃ στὸν παράδεισο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ καθαρμοὺς τοῦ ποιητοῦ δὲν γίνεται μὲ πράξεις, ἀλλὰ μὲ ἐσωτερικὰ βιώματα καὶ τὴν ἀπλῇ θεά, μὲ ὅσα ἀπλῶς βλέπει.

Ἐδῶ τελειώνει τὸ ἔργο τοῦ Βιργιλίου καὶ ἡ Βεατρίκη τώρα ἀναλαμβάνει νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ποιητὴ στὴ θεά τῶν οὐρανίων δραμάτων. Ὁ ποιητὴς ἐκστασιάζεται τώρα καθὼς θεάζεται τὰ τρισμάκαρα θεάματα τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Δίχως νὰ τὸ θέλωμε ὁ νοῦς μας πάει ἐδῶ στὴ Διοτίμα, ἡ ὁποία στὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος ὀδηγεῖ τὸν Σωκράτη ἀπὸ ἀναβαθμὸ σὲ ἀναβαθμὸ, ὡς πού τὸν ἀνεβάζει ἐκεῖ ὅπου εἶναι « τὸ πολὺ πέλαγος... τοῦ καλοῦ », ὅπου ἐξαίφνης ὁ Σωκράτης βλέπει τὴν « φύσιν τοῦ κάλλους », τὴν ἀπόλυτη ὁμορφιὰ σὲ ὅλη τὴ λαμπρότητα καὶ αἰωνιότητά της. Καὶ αὐθόρμητα πάλιν ὁ νοῦς μας πετάει στὸ δεύτερο μέρος τοῦ Faust, ὅπου ἡ λυτρωμένη Μαργαρίτα ὑποδέχεται στὸν οὐρανὸ τὸν ἀγαπημένο της, τὸν Faust, καὶ γίνεται ὀδηγὸς του πρὸς τὰ πάνω, πρὸς τὶς ἀνώτερες σφαῖρες, ὅπου βασιλεύει ἡ αἰώνια ἀγάπη. Οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ Faust, « Τὸ αἰώνια γυναικεῖο μᾶς ἔλκυει πρὸς τὰ πάνω », ταιριαζοῦν καὶ γιὰ τὴ Μαργαρίτα καὶ γιὰ τὴ Βεατρίκη καὶ γιὰ τὴ Διοτίμα.

Καθὼς ὁ ποιητὴς, ὀδηγούμενος ἀπὸ τὴ Βεατρίκη ἀνεβαίνει πρὸς τοὺς κύκλους τοῦ οὐρανοῦ, συναντᾷ στὸν πρῶτο κύκλο, τῆς Σελήνης, ὅσους δὲν ἐκράτησαν ὡς τὸ τέλος τὴν ὑπόσχεσή τους πρὸς τὸν Θεό. Στὸν δεύτερο κύκλο, τοῦ Ἑρμῆ, συναντᾷ τὶς ψυχὲς τῶν δραστηρίων ἀνθρώπων, πού ἐπεδίωξαν ἐδῶ κάτω τὴ δόξα καὶ τὴν τιμὴ χωρὶς νὰ θυσιάσουν πάντοτε τὴν φιλαυτία τους. Στὸν τρίτο, τὸν κύκλο τῆς Ἀφροδίτης, θὰ συναντήσῃ ἐκείνους πού ἀγάπησαν καὶ ἀγαποῦν. Στὸν τέταρτο, τὸν κύκλο τοῦ Ἡλίου, ἀναπαύονται οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ ποιηταί. Στὸν κύκλο τοῦ Ἀρεως, τὸν πέμπτο, κατοικοῦν οἱ ἀγωνισταὶ τῆς πίστεως. Στὸν κύκλο τοῦ Διὸς, τὸν ἕκτο, εὐδαιμονοῦν οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ βασιλεῖς. Στὸν ἑβδομο κύκλο, τοῦ Κρόνου, εἶναι ὅσοι σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν ζωὴ ἐβυθίστηκαν στὴ θεά τοῦ Θεοῦ, οἱ μοναχοὶ πού ἀφιερώθηκαν ἐξ ὁλοκλήρου στὸν Θεό. Στὸν ὄγδοο κύκλο, τὸν οὐρανὸ τῶν ἀπλωνῶν ἀστέρων, θεάζεται ὁ Δάντης τὴ θριαμβευτικὴ πορεία τοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν Πέτρο, τὸν Ἰάκωβο καὶ τὸν Ἰωάννη, ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ποιητοῦ. Στὸν ἕνατο οὐρανὸ κατοικοῦν οἱ ἑννέα χοροὶ τῶν ἀγγέλων καὶ στὸν δέκατο, τὸν πύρινο, ὁ Θεός. Χωρὶς ὅμως τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, ὁ ποιητὴς δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ στὴ θεά τοῦ Θεοῦ. Ἡ Βεατρίκη τώρα χάνεται μέσα στὴν εὐδαιμονία τῆς θεας τοῦ Θεοῦ κι ὁ μεγάλος μυστικὸς τοῦ 12ου αἰῶνος, ὁ ἅγιος Βερνάρδος, ἀπὸ τὸ Clairvaux γίνεται τώρα ὁ ἐρμηνευτὴς τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ. Τὸ

πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ γίνεται τώρα ὁ ἑρμηνευτὴς τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ. Τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ γίνεται τώρα ὁλοκάθαρο. Βλέπει, θεάζεται τὸν Θεὸ ὡς τὴν πηγὴ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ τελείου. Τὸ πνεῦμα του εἰσχωρεῖ τώρα στὸ μυστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ στὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Υἱοῦ. Ἡ θεὰ ἀποκορυφώνεται μὲ τὴν ἀγάπην ποὺ συγκρατεῖ καὶ ζωοποιεῖ τὸν κόσμον.

Ὁλη ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Μεσαίωνος εἶναι μεταπλασμένη ἀπὸ τὸν ποιητὴ μέσα στὴ Θεία Κωμωδία σὲ μιὰ μεταφυσικὴ εἰκονογραφία, σὲ μιὰ καταπλήσσουσα σειρὰ μεγάλων ζωγραφικῶν πινάκων, ἡ ὁποία συμβολίζει συγχρόνως καὶ τὴν ἐπίγειαν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Παραγνωρίζει κανεὶς τὸ νόημα τῆς Θείας Κωμωδίας, ἂν δὲν κατανοήσῃ αὐτὴν τὴν συμβολικὴν σημασίαν τοῦ μεγάλου τούτου ποιητικοῦ ἔργου. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ὁ μόνιμος στόχος τοῦ πνεύματος τοῦ ποιητοῦ. Στὸ ἔργο του περὶ Μοναρχίας, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν πολιτικὴν διαθήκην τοῦ ποιητοῦ, ἀναπτύσσει ὁ Δάντης τὴν φιλοσοφικὴν του ἰδέαν περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς Θείας Κωμωδίας.

Κατὰ τὸν Δάντη ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἔχουν ἓνα κοινὸν σκοπὸ, τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι πολίτης δύο κόσμων, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ. Ἡ αὐτοκρατορία μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν αὐτοκράτορα εἶναι ταγμένη νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὴν πολιτικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, ἐνῶ ἡ ἐκκλησία μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν Πάπα εἶναι ταγμένη νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὴν πνευματικὴν τάξιν τοῦ κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται καὶ τὰ δύο αὐτὰ συστήματα, γιὰ νὰ ἀναπτύξῃ πλήρως τὴν ζωὴν του, δηλαδὴ τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Χωρὶς ὅμως παγκόσμια εἰρήνη, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ στὸν σκοπὸν του. Ἡ παγκόσμια ἐξ ἄλλου εἰρήνη εἶναι δυνατὴ μόνον μὲ τὴν αὐτοκρατορίαν, τὴν μοναρχίαν. Ἡ αὐτοκρατορία καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι δύο αὐτόνομα εἶδη ἐξουσίας, ποὺ κατὰγονται κατ' εὐθεϊαν ἀπὸ τὸν Θεόν. Καὶ τὸ Imperium καὶ τὸ Sacerdotium εἶναι ἐκπρόσωποι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸ Imperium ἐξουσιάζει τὰ κοσμικὰ ἀγαθὰ, τὸ Sacerdotium τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ. Τὸ ξίφος ὅμως τοῦ ἱερέως δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ὑπερέχῃ ἀπὸ τὸ ξίφος τοῦ ἡγεμόνος. Γι' αὐτὸ ὁ Δάντης καταδικάζει τοὺς Πάπας ποὺ ἐπεδίωξαν πολιτικὴν δύναμιν, τὸν Νικόλαον τὸν III καὶ τὸν Βονιφάτιον τὸν VIII, καὶ τοὺς παρουσιάζει στὴν κόλασιν νὰ καίγονται μέσα σ' ἓνα πύρινον τέλμα μὲ τὸ κεφάλιν πρὸς τὰ κάτω.

Ἡ ἰδέαν ὅμως τῆς αὐτοκρατορίας, στὴν ὁποίαν ὁ Δάντης εἶναι ἀκόμα πιστός, εἶχε ἱστορικῶς ἐξαντληθῇ. Ἡ ἱστορία ἀκολούθησε ἄλλο δρόμον, τὸν δρόμον τῆς δημιουργίας τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν πολιτισμῶν. Ὁ ἴδιος δέ, ὁ ὁποῖος διεμόρφωσε τὴν Ἰταλικὴν γλῶσσαν, συνετέλεσε περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον πνευματικὸ ἢ πολιτικὸ ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ του εἰς

τὸ ν' ἀποκτήσῃ ὁ Ἰταλικὸς λαὸς συνείδηση τῆς ἐνότητός του. Ἡ Ἀναγέννηση, πρὸς ἀκολουθήσασε, παραμέρισε πλήρως καὶ τὴν ἰδέα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὸ πτολεμαϊκὸ ἀστρονομικὸ σύστημα, ὅπου ἐπάνω ἐδράζεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Θείας Κωμωδίας. Τὴν ἀρετὴ ὅμως καὶ τὴν τέχνη τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀνθρώπου καμμία ἱστορικὴ μεταβολὴ καὶ ἀνατροπὴ δὲν θὰ μπορέσῃ ποτὲ νὰ παραμερίσῃ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ